

УДК 811.163.2'28

В. О. Колесник, д-р.філол. наук, проф., зав. кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра болгарської філології

ВІХИ РОЗВИТКУ ОДЕСЬКОЇ БОЛГАРИСТИКИ

У статті розглянуто етапи розвитку та становлення болгаристики як науки в Одеському університеті у різні періоди його існування — у Рішельєвському ліцеї, Новоросійському університеті, Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова.

Ключові слова: болгарська мова, болгаристика, Рішельєвський ліцей, Новоросійський університет, болгарські переселенські говірки.

Інтерес до Болгарії і особливо до її минулого розпочинається у одеситів саме з того часу, коли в Одесі у 1839 році засновується Одеське товариство історії та старожитностей. Товариство видавало свої «Записки», в яких зосереджено значний матеріал з історії болгар та їх держави. Так, уже в першому томі «Записок» звертає на себе увагу стаття А.Черткова «О числе русского войска, завоевавшего Болгарию, и сражавшегося с греками во Фракии и Македонии в 967-971 годах».

Особливе місце у зв'язках Болгарії з Україною безперечно належить Одеському (Новоросійському) університету, відкриття якого (13 травня 1865 року) було викликано бажанням російського уряду притягти до себе слов'ян, зокрема болгар, Балканського півострова. Усі прогресивні газети тодішньої Росії відгукнулися на відкриття Новоросійського університету. Видатні вчені, прогресивні громадські та політичні діячі вітали Одесу з перемогою. До їх голосу приєдналися і представники братніх слов'янських народів. «Весть, дошедшая недавно и до нас, Южных Славян, живущих на целом Балканском полуострове и в при-Дунайских княжествах, есть одна из самых радостных вестей. Это открытие Новороссийского университета в Одессе. Весть эта вызывает богатые мысли как у старого, так и у молодого поколения: что от этого университета можно заимствовать все, что нужно для образования и развития нашей страны» — писав невідомий болгарин у своєму листі до редактора щотижневої газети «День» Івана Аксакова.

Першим деканом історико-філологічного факультету був обраний видатний мовознавець, один з засновників слов'янської філологічної науки Віктор Іванович Григорович (1815–1876 рр.). Два з половиною

роки проводить В. Григорович за кордоном. Пішки проходить він всі південнослов'янські землі, пильно розшукує сліди старослов'янської писемності. Із своєї подорожі він повернувся з колосальною кількістю старовинних слов'янських рукописів. Досить тут згадати тільки одну з них — знамените Маріїнське євангеліє XI століття.

Професор В. Григорович залишив після себе велику наукову спадщину, серед якої дослідженням з болгарської мови, літератури та історії належить почесне місце. Сам

В. І. Григорович бездоганно володів болгарською мовою і майстерно викладав її студентам. Інколи на свої університетські лекції він запрошував болгар, які проживали в Одесі, і в своїх твердженнях спирався на їх авторитет. Душевне й турботливе ставлення до вихідців із Болгарії особливо відчувалося на його опіці першої болгарської поетеси і фольклористки Олени Мутевої (1825–1854).

У справі вивчення болгарської мови вагомий внесок мають праці першого завідувача кафедри російської мови академіка Петра Спиридоновича Білярського (1819–1867). Болгарській мові присвячена одна із центральних його робіт «Судьба церковного языка. Историко-филологическое исследование». Ця праця присвячена питанню втрати іменного відмінювання в болгарській мові, причини якої не цілком з'ясовані і до сьогодні.

Багато зробили в галузі болгаристики і такі видатні представники Одеського університету, як О. О. Кочубинський (1845–1907) та В. І. Шерцль (1843–1906). Перший із них відомий своїми розробками історії славістики, зокрема болгарської, та етнографії болгар. Другий вивчав болгарську мову в порівнянні з іншими слов'янськими мовами.

Із інших представників нашого університету, які займалися болгаристикою в дореволюційний період, слід назвати професора Михайла Георгієвича Попруженка. З численної кількості його робіт особливої уваги заслуговує монографія «Синодик царя Бориса». Ця монографія становить собою фундаментальне дослідження старослов'янської пам'ятки, в якому знаходиться багатий матеріал про внутрішнє положення Болгарії XIII–XIV століть.

З 1901 року в Одесі розпочинає свою роботу Борис Михайлович Ляпунов (1862–1943). Про його багатогранну наукову діяльність в ділянці болгарознавства свідчить той факт, що в 1932 році його обирають членом-кореспондентом Болгарської Академії наук (до цього в 1923 р. його обрано дійсним членом АН СРСР, у 1930 р. — дійсним членом

Польської Академії наук, в 1934 р. — Чеської Академії наук). Його перу належать ряд статей та робіт головним чином з історії болгарської мови та її рукописних пам'яток. Таким чином, до 1917 року болгаристика в Новоросійському університеті мала вже свої яскраві традиції, своїх видатних представників. Наш університет мав усі необхідні можливості виховувати свої власні кадри слов'янознавців, в тому числі болгаристів.

Саме до них, в першу чергу, й належить Петро Йосипович Потапов (1882–1945), головна діяльність якого в галузі болгаристики зводилася до вивчення мови староболгарських пам'яток [12-14].

Наступним представником слов'янської філології в Одеському університеті, діяльність якого проходила головним чином після 1917 року, був Петро Панасович Бузук. Із його праць, які мають відношення до болгаристики, вкажемо на такі: «Историко-культурные взаимоотношения румын и южных славян». «К вопросу о месте написания Мариинского евангелия» [2-3].

Особливо багато в галузі вивчення болгарської мови в післяреволюційний період зробив в Одесі професор Самійло Борисович Бернштейн (Сергей Одинцов). З 1934 по

1938 рр. С. Б. Бернштейн завідував кафедрою болгарської мови та літератури Українського педагогічного інституту, який тоді знаходився в Одесі. Професор Бернштейн головну увагу приділяє діалектам, які поширені на території Одеської області [1].

Питанням створення порівняльного синтаксису слов'янських мов в останні роки свого життя багато творчих зусиль доклав Микола Дмитрович Петрович (1892–1948). Почесне місце в його розробках належить фактам болгарської мови. Із інших його праць, які знаходяться в архіві його сім'ї, заслуговують на увагу «Одесская рукопис о гордом Агее» (1913 р.), «Особенности языка и стиля «Повести о прекрасном Девгении» (1914), «Апология Черноризца Храбра» та ін.

У роки Великої Вітчизняної війни, під час евакуації, на філологічний факультет нашого університету в 1943 році був запрошений на посаду професора, а потім декана відомий славіст Михайло Васильович Беляєв (1885–1948), який багато сил віддав створенню порівняльної граматики слов'янських мов та дослідженню пам'яток староболгарської мови.

Про неослабний інтерес до болгарської теми свідчать матеріали міжвузівських та міжнародних конференцій. Перша з них проходила в жовтні 1961 року, основною її тематикою були творчість Шевченка та

болгаристика В українській болгаристиці видатне місце належить Іванові Михайловичу Дузю та Аделаїді Костянтинівні Смольській. З усіх видів їх творчої діяльності поки що цілковито невивченими є їх болгаристичні пріоритети.

Іван Михайлович був заступником голови обласного відділу Товариства українсько-болгарської дружби і вже тоді домагався заснування газети на болгарській мові та відкриття болгарських шкіл. У науковому доробку Івана Михайловича є кілька студій на слов'янські теми. Особливе розмаїття філологічних праць відзначається стосовно болгарської тематики — «Творчість Л. Толстого в болгарській публіцистиці кінця XIX ст.», «Василь Стефаник в болгарських перекладах», «Славянская тема в поэзии М. Рыльского», конференція, присвячена Петко Тодорову, Христо Смирненському, зустріч з Йорданом Мілевим, збірники поетичних творів українських та болгарських поетів під його редакцією — «Шляхами братерства» та «Світло на віки» [5].

Не випадково за часів Івана Михайловича були започатковані міжнародні студентські «Слов'янські вечори», що переросли пізніше у Міжнародні Кирило — Мефодіївські конференції, організатором яких була проф. А. К. Смольська.

Доцент А. Е. Данилко — досліджував специфіку перекладів українських поетів на болгарську мову. Доцент кафедри зарубіжної літератури Б. О. Шайкевич досліджував проблеми розвитку болгарської літератури та образотворчого мистецтва Болгарії. Саме він вперше читав на філологічному факультеті цикл лекцій з болгарської літератури. Питання мовних контактів, взаємодії слов'янських мов розроблялись у працях проф. А. С. Смольської, проф. Ю. А. Карпенка, доц. Л. Ф. Баранник, В. П. Дроздовського та ін.

За активну діяльність у цій галузі Іван Михайлович Дузь, А. К. Смольська та Б. О. Шайкевич нагороджені болгарським орденом Кирила і Мефодія I ступеня. Почесною грамотою Болгарської академії наук «За заслуги към българистиката» (2003 р.) та медаллю «Отец Паисий Хилендарский» I ступеня (2004 р.) нагороджена Колесник В. О.

Як бачимо, ще з початку XIX ст. одеська болгаристика розвивалася у трьох напрямках: дослідження рукописів, діалектологія та проблеми розвитку болгарської літератури. Перед вченими Одеського університету стоїть завдання по відновленню славістичних традицій, яке почалося у 90-і роки. В Одеському університеті в 1990 р. була проведена

конференція, присвячена В. І. Григоровичу, в 1993 — «Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні», в 1998 — «Україна і Болгарія: віхи історичної дружби». У 1995 р. — на філологічному факультеті відкрита спеціальність болгарська мова та література, а у 2007 р. — кафедра болгарської філології. У травні 2010 р. болгаристи філологічного факультету відзначили 15-річчя заснування спеціальності. З нагоди свята усі члени кафедри були відзначені відзнаками МОН Болгарії. Декан філологічного факультету проф. Черноіваненко Євген Михайлович та завідувач кафедри болгарської філології Валентина Олександрівна Колесник були нагороджені медаллю «Іван Вазов».

Головним напрямком наукової роботи наших болгаристів стала діалектологія. Понад 3 тис. діалектних текстів записано в болгарських селах викладачами, аспірантами та студентами — етнічними болгарами. Започаткована серія «Българските говори в Украйна», перший випуск якої вийшов у 1998 р., та щорічник «Одеська болгаристика». Описані говірки сіл Кирнички, Кубей, Калчево, Євгенівка, Криничне (Чушмелій), Зоря [4;7;9;16]. Готуються до друку ще три випуски серії (Городне, Банівка, Горіхівка).

Результати комплексного дослідження будуть представлені в «Словнику болгарських говірок Півдня України», робота над якими триває вже понад 10 років. Концепція Словника спирається на реконструкцію давньої слов'янської та балканської культури з урахуванням усіх її форм та різновидів, дослідження чинників, що впливають на стабільність/ нестабільність діалектної системи [8].

Словникова стаття має широкий контекст, опис реалії з різними подробицями, оскільки більшість реалій є і атрибутами обрядового циклу. Як відомо, кожна річ традиційної матеріальної культури виконує не тільки утилітарну функцію, але й естетичну та обрядову, вона має знаковий, семіотичний характер, що надає їй магічної сили. Максимально інформативним у семіотичному аспекті в болгарській етнокультурі є житло і речі повсякденного вжитку — будинок і все, що у ньому знаходиться. Вони сприймаються як модель світу, ритуальний символ і об'єкт ритуалу. Крім архетипної символіки, вони є мікромоделлю Всесвіту, віддзеркалюють тип мислення, світосприйняття, емоційності, моралі народу (певного етносу).

Діалектні словники фіксують не тільки спільні риси матеріальної та духовної культури болгар діаспори та метрополії, але й вказують на те, які елементи культури є більш стійкими. Дослідження підтверджують

думку про те, що культурний вплив є первинним, а мовний — вторинним. Мовна інтерференція є результатом впливу культури того чи іншого етносу.

У мові простежується більша стійкість субетнічних елементів. Цю особливість мови як засобу вербалізації інших форм культури відзначають етнографи та історики. Але укрупнення етнічних одиниць в історії народів виявляється з більшою визначеністю і силою, ніж конвергентна мовна інтеграція, яка відбувається повільніше.

Дослідження структурних елементів переселенських говірок, як і матеріальної і духовної культури болгар півдня України, дозволяє встановити їх типи та зв'язки з діалектами метрополії, що зроблено, наприклад у роботі С. І. Георгієвої стосовно говірки с. Зоря. Встановлено, що діалектний матеріал не підтверджує думку істориків про переселення зорянських болгар із сел Прилеп і Подвис, а фіксує інший ареал — р-н Елхово і Тополовграда [4].

Іншим аспектом є дослідження процесу нівелювання балканських рис граматичної будови і словникового складу переселенських говірок, під впливом східного слов'янства відбулася втрата тих рис, які визначають балканське обличчя цих говірок. Матеріали фіксують зменшення кількості минулих та майбутніх часів, втрату переповідних форм, пропуск допоміжного дієслова *съм* 'є' та коротких (енклітичних) форм займенників, нестабільність вживання артикля.

Вдалося визначити етапи занепаду артикля в досліджуваних говірках, які доцільно зіставити зі спостереженнями болгарських діалектологів, що, досліджуючи діалекти метрополії, встановлюють етапи втрати відмінкових форм у болгарській мові. Виявилось, що найбільш стабільними у досліджуваних говірках є ті форми, що втратили відмінки раніше — форми множини, середнього та жіночого роду, іменники на позначення неістот; нестабільні в говірках форми — чоловічого роду однини, власні імена та назви спорідненості — молодші форми, ті, що втратили відмінкові форми пізніше. Тобто, артикль є слабкою ланкою мовної системи, що свідчить про молодість цієї грами в болгарській мові. Втрати балканських рис граматичної структури, нестабільність так званих примарних балканізмів свідчить про наявність процесу дебалканізації в болгарських переселенських говірках під впливом не балканського мовного оточення. Тому важливим завданням дослідження є окреслення напрямів дебалканізації як процесу трансформації структури говірок [6]. На підставі переселенських болгарських говірок вдалося відтворити такі

ланки попередніх етапів розвитку мови, свідчення про які вже відсутні у говірках метрополії.

Досі ми головним чином концентрували увагу на болгаристиці в галузі філологічної науки. Це не свідчить про те, що подібна активна й яскрава робота в галузі болгаристики не проводилася істориками і представниками інших спеціальностей.

Нині Одеса посідає виразне місце в тих дружніх зв'язках, які формуються вже на іншій, новій основі, між народами України і Болгарії. Провідне місце у зміцненні цих зв'язків у нас, в Одесі, безперечно мусить належати Одеському національному університету.

Список використаної літератури

1. *Бернштейн С. Б.* Болгарские говоры Украины (Ольшанский район) / Бернштейн С. Б. — Наукові записки Одеського Державного педагогічного інституту. — Т. 1, 1939. — С.111–126.
2. *Бузук П. П.* Историко-культурные взаимоотношения румын и южных славян / Бузук П.П. — Русский филологический вестник, 1916. — №4. — С.216–236.
3. *Бузук П. П.* К вопросу о месте написания Мариинского евангелия / Бузук П. П. — Изв. отд. русск. яз. и словесн. Рос. Акад. наук. 1918. — Т. XXIII. — Кн.2. — С.150–179.
4. *Георгієва С. І.* Болгарська переселенська говірка мішаного типу: стан і етапи формування. Автореф. дис. кандидата філол. наук./ Георгієва С. І. — Київ, 2006 — 23 с.
5. *Дузь І. М.* Славянская тема в поэзии М. Рыльского / Дузь І. М.— Труды Одесского университета. Серия филологических наук, 1958 — Т.148. — Вып.7. — С.73–85.
6. *Колесник В. О.* Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Автореф. дис. доктора філол. наук. / Колесник В. О.— Київ, 2005 — 352 с.
7. *Колесник В. А.* Евгеновка (Арса). Ономастика. Говор. Словарь. / Българските говори в Украйна./ Колесник В. О. — Одесса, 2001 — Т.3. — 288 с.
8. *Колесник В. А.* Концепция этнолингвистического атласа болгарской диаспоры на Украине / Україна і Болгарія: віхи історичної

- дружби. / Колесник В. О. — Одеса, 1999. — С. 314–319.
9. Колесник В. А. Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий), Бесарабия. Речник. / Колесник В. О. — Одеса, 2008. — 376 с.
10. Налбантова Е. Одеса в българската история и литература на ХІХ век. / Налбантова Е. — Одеса: Друк, 2006 — 212 с.
11. Павлюк М. В. Болгаристика в Одеському університеті за 100 років / Праці Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. — Т.152. Серія філологічних наук. — Вип. 15. Питання слов'янської філології. Мовознавство. / Павлюк М.В. — Одеса, 1962. — С. 236–243.
12. Потапов П. Й. К вопросу о литературном составе летописи / Русский филологический вестник, 1910. / Потапов П.Й.— Т.68. — С.1–19.
13. Потапов П. Й. К литературной истории рукописных сказаний о св. Николае Чудотворце / Потапов П. Й. — Ученые записки высшей школы г. Одессы. — 1922. — Т.П. — С.121–129.
14. Потапов П. Й. Декілька слів про значення текстів життя Нифонта (За рукописом 1219 р.) / Потапов П. Й. — Матеріали з історії візантійсько-слов'янської літератури. — 1928. — С. 6–16.
15. Смольская А. К., Колесник В. А. Болгаристика в Одесском университете /Смольская А.К., Колесник В.А. — Наша школа. — 1999. — №2/3. — С.191–194.
16. Топалова С. Д. Говорът на село Калчево Болградско, Бесарабия. Речник. / Топалова С.Д. — Одеса, 2009. — 351 с.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2011 р.

В. А. Колесник

Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова,
кафедра болгарской филологии

ВЕХИ РАЗВИТИЯ ОДЕССКОЙ БОЛГАРИСТИКИ

Резюме

В статье рассмотрено этапы развития и становления болгаристики как науки в Одесском университете в разные периоды его существования — в Ришельевскому лицее, Новороссийском университете, Одесском национальном университете им. И. И. Мечникова.

Ключевые слова: болгарский язык, болгаристика, Ришельевский лицей, Новороссийский университет, болгарский переселенческий говор.

V. A. Kolesnyk

Odessa National I. I. Mechnikov University

Bulgarian Philology Chair

LANDMARKS OF ODESSA BULGARISTICS

DEVELOPMENT

The article deals with the stages of development and formation of Bulgaristics as the science in Odessa university in different periods of its existence (in Richelieu lyceum, Novorossijski university, Odessa National I. I. Mechnikov University)

Keywords: Bulgarian, Bulgaristics, Richelieu lyceum, Novorossijski university, Bulgarian migrant dialects.